

Bollobás Enikő

Mesék az életért

SZŐCS GÉZA RÖVIDPRÓZÁJÁRÓL

Amikor Szőcs Géza *Carbonaro éjszakái* [2012] című anekdotagyűjteményében Seherezádé megkérdezi Sahriár királytól, hogy mit meséljen neki, az uralkodó szórakoztató, elképesztő, elegánsan fordulatos és nevetető, ugyanakkor mélyen filozofikus történeteket kér legfiatalabb feleségétől, akit – mint az *Ezeregyéjszaka* meséiből tudjuk – a szultán, ígérete szerint, addig hagy életben, amíg a meséit szórakoztatónak tartja. Szőcs másik anekdotagyűjteményében, a *Ha polip szuszog Kolozsvárott* [2013] című kétkötetes munkában, a Sziveri Jánosnak elbeszélte történetek elsődleges célja szintén az életben maradás; ám ez esetben nem a mesélő élete a tét, hanem a vele dialogikus viszonyban levő hallgatóé. A mesélő ebbéli szándékáról ezt olvassuk: „Szőcs Géza azért mesélt Sziveri Jánosnak, hogy elvonja barátja figyelmét a gyászos gondolatokról élete utolsó hónapjaiban”¹ – „megnevetetni, erősíteni benne az életkedvet, a pozitív fantáziát, növelni a lelkiert”².

Két olyan kötetről van szó, amelyben a mesével rokonságot mutató anekdotákat olvashatunk, pontosabban ezen történetek elmesélésének vagyunk olvasókként a tanúi. A *Carbonaro éjszakái*ban Sahriár szultánnak mesél Seherezádé, a *Ha polip szuszog Kolozsvárott*-ban Sziveri Jánosnak mesél barátja, „Szőcs Géza”; e két beszélgető páros azután reflektál is a történetekre, s párbeszédüket az egyes történetek után olvashatjuk. Mindkét kötetben van tehát narrátor [néha több is] és beszélgetőtárs, és mindkettőben szerepel Carbonaro: előbbiben Sahriár király alteregójaként, utóbbiban a kötet címlapján megnevezett szerzőjeként. A *Carbonaro éjszakái* név nélkül jelent meg, s szerzőjét pusztán a címlapon és a kötetben másutt található rajzok alapján azonosíthatjuk: Szőcs Gézát Sahriár királyként. Mi több, Carbonaro is csak a cím tanúsága szerint lesz része a történeteknek, csak a mesélést megrendelő Sahriár szultán helyére lépő aktorként és implicit módon szerzőként, aki ágensként irányítja a történetmesélést [erre a kérdésre később visszatérek]. A *Ha polip szuszog Kolozsvárott* narrátorainak kérdése még bonyolultabb. Itt egy Szőcs Géza nevű költőbarát, vagyis „Szőcs Géza” mesél, miközben a kötet szerzőjeként Carbonarót nevezi meg a borító. Vagyis ami a *Carbonaro éjszakái*ban még csak sugalmazott volt, itt explicitté válik: „Szőcs Géza” nemcsak képmásában, de beszélőként, név szerint van jelen, míg a címlap Carbonarót jelöli meg szerzőként. [A szerzőség kérdését tovább bonyolítja a könyvészet egyszerűsítő gyakorlata, amely figyelmen kívül hagyja a két kötetben megjelenő adatokat, és könyvesboltok és könyvtárak magától értetődően Szőcs Géza neve alatt tartják számon mindkét kiadványt – miként egyébként Szőcs saját hivatalos honlapja is.]

Tanulmányomban e két Carbonaro-kötetbe foglalt anekdotákat vizsgálom, választ keresve arra, hogy a hol szórakoztató, hol gyógyító történetekkel Szőcs miként illeszkedik

1 Szőcs Géza, *Ha polip szuszog Kolozsvárott*, I. Méry Ratio, Somorja, 2013, 3 [belső címlap].

2 Uo., 5.

a magyar anekdotikus hagyományhoz és ezen belül a lokális anekdota hagyományához, illetve miként tér el azoktól. Utóbbi kérdés kapcsán azt vizsgálom, milyen újításokkal termékenyíti meg a magyar irodalomban oly népszerű anekdotahagyományt.

A *Carbonaro éjszakái*ban az uralkodó tehát pontosan megmondja, milyen történeteket vár Seherezádétól: legyenek képtelenek és hihetetlenek, legyen bennük fordulat, és semmi ne legyen kiszámítható bennük; történelmi és bölcséleti jelentéssel ejtsék gondolkodóba Sahriárt, képesszék el, de nevetessék is meg, mégpedig úgy, hogy nevetése legyen szörnyülködő, szakadék szélén kísértő vagy csöndes és szelíd, de az sem baj, ha „hideglelős, libabőrös álmelkedést” váltanak ki. A történetek lehetnek teljesek vagy töredékesek, fikciósak vagy nem-fikciósak, de mindenképpen „legyenek benn[ük] magyarok”. Végül pedig legyen bennük az az egyetlen elem, amely megkülönbözteti „száz egyéb, zseniális történettől”: ez „az a bizonyos elképesztő, váratlan elem, amitől az ember így kiált fel: az istenit, ez nem igaz – és földhözvághatnakéja támad a kalapját vagy egy boroskancsót illetően”.³

A szultán által felsorolt jegyek együttese valóban kiadja a jó anekdotát. Egybecsengenek Archer Taylor klasszikus definíciójával, miszerint az anekdota „a szóbeli hagyományból merített, rövid, narratív beszéd-folyam, amely valami rendkívülit mond el egy személyről, eseményről vagy dologról”.⁴ Egybecsengenek továbbá az anekdotikus narráció Gintli Tibor által megfogalmazott sajátosságaival, miszerint ezt az elbeszélés-módot többek között az „orális jelleg”, a „poénra hangolt előadásmód”, a „komikus cselekmény”, az elbeszélő kedv, a „szórakoztatási szándék”, a „ráérős, komótos tempó”, továbbá az elbeszélő és az olvasó/hallgató, valamint az elbeszélő és a diegetikus világ szereplői közti „familiáris viszony”⁵ jellemzi.

Szócsnél az anekdotikus hagyomány fenti normatív jegyei közül több is fellelhető. Így egyértelműen hangsúlyos szerepet kap az orális jelleg, amennyiben mindkét műben az elbeszélés éppen zajló folyamatába kapcsolódik be az olvasó. Hasonlóképp jellemző az, amit Gintli „poénra hangolt előadásmódnak” vagy „komikumot preferáló hangnemnek”⁶ nevez. A komikum azonban nem teszi könnyeddé az elbeszélés-módot, hiszen a mesélés mindkét műben halálosan komoly dolog: Seherezádé élete függ attól, meddig képes az uralkodót szórakoztatni, Sziveri esetében pedig a halálba tartó költő élet- és embertudatának fenntartását szolgálja a barát mesélése. Ekképp kötelező, sőt életmentő lesz a nevetést kiváltó poén, amely Szócsnél gyakran két csattanót is tartalmaz. A *Disznótoros grófi vacsora Biharban* például Zichy Ödön gróf ízléstelen tréfáját beszéli el, amelyben – Szász István leírása szerint⁷ – a gróf úgy vicceli meg a szegény favágót, hogy fagyott sertésürülékre cseréli a heti fizetéséből vásárolt és a tarisznyájában őrzött hurkát. A Szász-anekdotát záró első csattanó szerint a favágó véletlenül beleejti a gróf által a tarisznyájába csempészett ürülék-hurkát az előkelő vendégség számára készülő vacsorába, a tűzhelyen sercegő hurkák közé, így az egész

3 Szócs Géza, *Carbonaro éjszakái*, Budapest, 2012, 5–6.

4 Archer Taylor, *The Anecdote. A Neglected Genre = Medieval Literature and Folklore Studies*, szerk. Jerome Mandel – Bruce A. Rosenberg, Rutgers UP, New Brunswick, 1970, 223–228, 223.

5 Gintli Tibor, *Perújrafelvétel. Anekdotikus elbeszélés-mód és modernség a 20. század első felének magyar prózájában*, Kalligram, Budapest, 2021, 30.

6 Uo., 30.

7 Szócs, *Carbonaro éjszakái*, 22–25.

mágnástársaság azt eszi. És bár ízlett mindenkinek a pompás sült, mikor megtudják, mit is ettek, hanyatt-homlok szaladnak háynyi. Eddig a Szász által megírt történet, amelyet Szócs egy második csattanóval egészít ki: Seherezádé az elbeszélés több diegetikus szintjét is átlépve beszámol arról, hogy ő maga volt az erdélyi favágó, aki, látván a gróf „nyomorult szívűségét”, úgy döntött, megleckézteti ezt a „zsisros pornográfia”-ábrázatú⁸ magyart, s a vendégekkel nemcsak megeteti a ropogósra sült sertésürüléket, de még tudtukra is hozza, mi volt az ízletes vacsorában.

Az anekdotikus írásmód normatív jegyei között említendő továbbá az elbeszélés mód ráérős tempója. Olykor még ezt a tempót is lassítja az elbeszélést irányító szultán, amikor előresietésekkel, előreutalásokkal [prolepszisekkel] késlelteti a narrációt, ígérve, hogy valamilyen témáról majd a maga idejében, később lesz szó. Sahriár gyakran a tempó efféle lassításával válaszol Seherezádé siettetéseire, amikor ezt mondja a asszonynak: „De előbb töltsünk”,⁹ „Arra ráérünk még”.¹⁰ Sziverit pedig ekképp nyugtatja Carbonaro, jövőt ígérve a haldokló barátinak: „majd meglátod magad”,¹¹ „Na majd látni fogod, hogy mi az”.¹² Az efféle narratív előreutalások nemcsak a laza, komótos elbeszélés módot biztosítják, de az elbeszélés irányítását is megerősítik, amennyiben Seherezádénak a szultán elképzelését kell végrehajtani abban a tekintetben is, hogy mikor lehet egy-egy téma a narráció része.

Végül pedig a narrátor és a diegetikus világ szereplői közti familiáris viszony is tetten érhető a Carbonaro-történetekben. Mindkét gyűjtemény anekdotáiban személyesség, sőt gyakran intimitás hatja át az elbeszélés módot, amely azután kiterjed a mesélő és a vele dialógust folytató egy-egy partnere közti viszonyra is. Vagyis az a „hangsúlyozott anekdotikus élőbeszédszerűség”,¹³ amelyet Gintli Esti Kornél beszédében azonosít, az olvasóra is kiterjedő familiáris viszonyra alakul (amit Gintli Cholnoky Viktornál ér tetten¹⁴). Ekképp Seherezádé megszólítása gyakran a magyaros becéző formában történik [„Sehe”, „Sehém”], és a beszélő és hallgatósága közti familiáris viszonynak a diegetikus világra vetítése jegyében Sziveri is bekerül némely történetbe, így például az erdélyi grófkisasszonyról, Rhédey Klaudiáról szólóba, akinek leszármazottjai között az angol királynő is szerepel, és aki „imádjá a Sziveri-verseket”.¹⁵

Az anekdotikus hagyomány fenti normáin túl Szócs Carbonaro-történetei az anekdota egyik sajátos változatához is illeszkednek, a helyi anekdotához, amelyet Szócs a népi hagyományt appropriálva emel szövegeibe. A magyar népi hagyományban a folklorista Vőő Gabriella által azonosított anekdoták „kisebb közösségek érdekes figuráiról szóló »igaz« történetek, melyek rendszerint népi tréfacsinálók ügyes ötleteit, humoros válaszait foglalják epikus keretbe”.¹⁶ Mint Landgraf Ildikó rámutat, ezek

8 Uo., 25.

9 Uo., 7.

10 Uo., 14.

11 Szócs, *Ha polip szuszog Kolozsvárott*, I, 54.

12 Uo., 62.

13 Gintli Tibor, *Anekdotizmus és poétikai innováció az Esti Kornél szövegében*, *Literatura* 2016/3., 134–148. 141, 146.

14 Gintli Tibor, *Anekdotikus narráció és kompozíció*. Cholnoky Viktor: Trivulzio kalandjai, *Alföld* 2017/12., 61–76, 68.

15 Szócs, *I. m.*, 43.

16 Vőő Gabriella, *Tréfák a házasságról: furcsa helyzetekről, a ravasz és ostoba házastársakról. Bevezetés a magyar tréfakatalógushoz = Magyar Népmesekatalógus*, szerk. Vőő Gabriella – Vehmas Marja. 7/A. A magyar népmesék tréfakatalógusa [AaTh 1350–1429], 20.

a helyi anekdoták tréfás történetek, „élményszerűek, erősen helyhez kötöttek, benne gyökereznek abban a helyi közösségben, amelynek tagjai mesélik és hallgatják.” Mi több, „összegző” narratívák, „térre, múltra, lakosokra, építményekre vonatkozó tudás, a közös etikai normarendszer alakítja és erősíti az összetartozást, a hely egységét. Egy lokális közösség határai addig terjednek, amíg ezek a helyi utalások magyarázat nélkül érthetőek a hallgatóság számára.”¹⁷

Szócs a történetek humoros voltának kiemelésével kapcsolódik a folklórból ismert beszédmódhoz, minden esetben a helyhez, a lokális közösséghez való kötöttséget hangsúlyozva. Szócs Sahriárja ebben a szellemben kér Seherezádétól magyar témájú történeteket („Magyarok mindenestre legyenek benne”),¹⁸ miként „Szócs Géza” is teljesíti Sziveri kívánságát, aki erdélyi történeteket kíván hallani („Mesélj nekem Erdélyről – kérlelt nem titkolt mohósággal”).¹⁹ A lokális közösség határain belül maradó történetekkel ugyanakkor a helyi anekdota nemzetközi szakirodalomban leírt változatának is megfelel. A helyi anekdota olyan kisebb nemzetek irodalmában kedvelt, mint az ír és a finn, ahol az anekdota egy nemzet nem hivatalos történelmi emlékezetének lenyomata, s tényszerűsége tekintetében gyakran el is tér a konzakrált történelmi narratíváktól. Funkciójuk, mint Kaarina Koski írja, a közösség egységének megteremtése és a belső dialógus fenntartása.²⁰ A Carbonaro-történetekben pontosan ez történik: a közösség újrangondolása, az események újrajátszása és rekonstruálása. A *Sztálin és a magyarok hátgerince* című anekdota ebben a szellemben idézi fel (Fejtvő Ferenc közvetítésével) Milovan Gyilaszi beszámolóját, amelyben Sztálin előadja Tito marsall harcostársának, hogy szerinte „Közép-Európában mindössze két igazi nemzet van”, a lengyel és a magyar: ezeknél ugyanis nemcsak az arisztokrácia és a nemesség harcolt idegen uralkodókkal, de „függetlenségigényét átadta [...] még a parasztoknak is”. Majd Sztálin bevallja, hogy ezért akarja „megtörni ennek a két népnek a hátgerincét”.²¹ Sahriár – egyetértve Sztálinnal – a magyar szabadságvágy és halálraszántság látványos megnyilvánulásaiaként hozza fel az 1522-es szolnoki csatát, a magyar sorsszemléletről tanúskodó párbajkedvet, az 1956-os Corvin-közi harcokat és az ötvenes években a szamosújvári börtönben végrehajtott kivégzéseket. Vagyis csupa olyan eseményt, amely együttesen kiadja a magyar „virtus, [...] a dacos fatalizmus”²² alternatív krónikáját.

Számos lokális történet távolságtartással, kritikusan és ironikusan beszél a magyarok dolgairól. A *fejedelem beszélő hala* című példázatban Seherezádé Bethlen Gábor beszélő haláról mesél, amely nemcsak tengervízben, de édesvízben is megélt, sőt víz nélkül is, majd beszélni, sőt latinul beszélni is megtanult. Ám amikor a Garamban visszakapta volna a szabadságát, elpusztult. A nagy fejedelem ekként vonja meg a történet tanúságát: „Íme, ilyen a mi nemzetünk is! *Mire felvirrad a szabadság, ahe-*

17 Landgraf Ildikó, *Őrök körforgásban. Az anekdota műfaja a magyar folklórbán = Ethno-lore. A Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének Évkönyve 30*, szerk. Balogh Balázs, 2013, 114–137, 127.

18 Szócs, *Carbonaro éjszakái*, 6.

19 Szócs, *Ha polip szuszog Kolozsvárott*, I, 7.

20 Kaarina Koski, *At the Intersection of Text and Interpretation. An Introduction to Genre = Genre – Text – Interpretation. Multidisciplinary Perspectives on Folklore and Beyond*, szerk. Kaarina Koski – Ulla Savolainen, Finnish Literature Society, Helsinki, 2016, 17–46. 37.

21 Szócs, *Carbonaro éjszakái*, 28.

22 Uo., 29.

lyett, hogy élne vele – belehal!”²³ A magyarságnak ez a karakterjegye jelenik meg Seherezádénak egy másik történethez, Mikes Kelemen *A fejedelem és a gályarabok* címen idézett beszámolójához fűzött kommentárjában is, amely a Rákóczi gályáját vonó kétszáz magyar rabságba való beletörődésére reflektál: „Tán még bele is fuldagnának a nagy szabadságba, mint egynémely fejedelmi halak.”²⁴

Seherezádé magyarokról szóló történetei ekként illeszkednek a helyi anekdota Lionel Gossman által megfogalmazott definíciójához, miszerint ezek a narratívák a hivatalos történetírás szubverzív alternatíváit nyújtják.²⁵ Ilyen felforgató történelem-szemlélet hatja át többek között a láthatatlan erdélyi fejedelmekről,²⁶ a Gyulafehérváron élő duplákról,²⁷ a Kolozsvári Testvérek Szent György-szobrában megbúvó három lélekről²⁸ szóló anekdotákat, valamint a két nonkonformista asszonyt, Balázs Béláné Hajós Editet és báró Bornemissza Eleménné Szilvássy Karolát bemutató történetet, akik mindketten hadinővéreként végeztek sebesültápolási szolgálatot az I. világháborúban.²⁹

A közösség újragondolását célzó humoros történetek a közép-európai vicchagyomány, valamint a nyugat-európai *bagatelle*-ek, *historiette*-ek és *curiosité*-k találkozásából születtek.³⁰ Közös jellemzőjük, hogy a történelmet lekicsinyítik, az eseményeket és a szereplőket mindenki számára hozzáférhetően, mintegy szemmagasságba helyezve mutatják be; ugyanakkor gyakran nem arról szólnak, ami valóságosan megtörtént, hanem ami megtörténhetett volna. Vagyis a történelem fikcionalizálásáról van szó, ami természetesen a humor alapforrása, és könnyedségével segíti a gyógyulási folyamatot.

Ez a vicchumor elsősorban nem témájában lokális (magyar), hanem a közép-európai vicchagyomány műfaji eszközeit alkalmazza, mégpedig legtisztábban a *Carbonaro éjszakái*nak abban a két darabjában, amelyeket Szócs nem más forrásból emelt át gyűjteményébe, hanem maga írt. Ezek *A fogkefe* és *A bérnyilkos és a mester*, s mindkettő 2-2 idegen párbeszédét reprodukálja. *A fogkefe*ben az egyik férfi kölcsönkéri a másik fogkefét; többszörös elutasítás után – melynek során a kölcsönkérő azt sem árulja el, mire kívánja használni a fogkefét, arra hivatkozva, hogy „vannak dolgok, amelyek nem tartoznak másra”³¹ – a fogkefe tulajdonosa végül kötélnek áll. A váratlan csavar itt következik: most a kölcsönkérő háborodik fel, amiért a másik férfi rá akarja „sózni” „undorító fogkefét”.³² *A bérnyilkos és a mester* hasonlóan szellemes anekdota, mely egy világhírű hegedűművész és a bérnyilkos közti párbeszédből áll. Utóbbi különös ajánlatot tesz a Maestrónak, kifejezve háláját a művész legendás Sosztakovics-előadásáért: bizonyos feltételek mellett nem teljesítené megbízója utasítását, és meghagyná a művész életét. A váratlan fordulat ekkor következik: a hegedűművész elárulja, hogy ő maga bérelte fel a bérnyilkost, azzal a szándékkal,

---

23 Uo., 10.

24 Uo., 14.

25 Lionel Gossman, *Anecdote and History, History and Theory* 42, 2003, 143–168, 143.

26 Szócs, *Ha polip szuszog Kolozsvárott*, I, 55.

27 Uo., 60–61.

28 Uo., 65–67.

29 Szócs, *Carbonaro éjszakái*, 54–55.

30 Utóbbiakról lásd Malina Stefanovska, *Exemplary or Singular? The Anecdote in Historical Narrative*, *SubStance* 2009/1., 16–30. 16.

31 Szócs, *I. m.*, 154.

32 Uo., 155.

hogy halálát valaki szakszerűen idézze elő, vagyis „szakember” közreműködésével valósuljon meg öngyilkossága. A két férfi közti hosszú, szinte filozofikus beszélgetés pedig arról győzi meg a művészt, hogy jól döntött, amikor a bérgyilkoshoz fordult: „Maga nagyon megnyerő egyéniség, be kell vallanom, már el sem tudom képzelni a haláloamat máshogyan, mint a maga közreműködésével.”³³

A továbbiakban áttérek Szócs anekdotáinak azokra a vonatkozásaira, amelyek a magyar anekdotahagyománytól való elmozdulását mutatják. Három ilyen elmozdulást vizsgálok, amelyet (i) sajátos idézési technikával és a saját szerzőség elhallgatásával, (ii) a fiktív elemeknek a nemzeti/lokális történetírásba való beemelésével és (iii) a fantasztikumnak a nyelvből történő levezetésével valósít meg.

(i) A *Carbonaro éjszakai* című kötetbe a legváltozatosabb forrásokból kerülnek történetek. Az efféle eltulajdonítások nem idegenek az anekdota műfajától, hiszen az anekdota jellemzően utazó történet, amelyet nemzedékek adnak tovább. Ami újdonságot jelent, az az appropriációk kendőzetlen volta. Szócs az anekdotákat forrásmegjelöléssel szerepelteti, lábjegyzetekben citált bibliográfiai adatokkal a megjelenés helyéről és idejéről. A kerettörténet maga is appropriált, amennyiben az eredeti arab-perzsa kontextus kiterjesztésével mesél Seherezáde a magyarokról. E kontextuskiterjesztés révén kerül az eredetileg közel-keleti keretbe Berlioz, Mikes Kelemen, Eötvös Károly, Jókai Mór, Karinthy Frigyes, Szentkuthy Miklós, Herczeg Ferenc, Sárközi Mátyás, Ascher Oszkár, Böszörményi Géza, Faludy György, Örkény István, Szócs István, Bodor Ferenc és Fejtő Ferenc, hogy csak néhány szerzőt említsek. Ám a narrátor ágenciájának köszönhetően a más forrásokból átvett szövegek nem feszítik szét az egészet mozaikszerű darabokra. A diskurzust mindvégig Sahriár-Carbonaro irányítja, aki Seherezádéval társalogva tartja az általa elképzelt mederben a történetek menetét azzal, hogy mindegyik anekdotára reflektálva a maguk dialógusába emeli az idézett darabokat, mintegy ismétlésükkel hangsúlyozva eredetiségüket. S miként Jorge Louis Borges is új jelentésekkel látja el a 20. századi kontextusba helyezett *Ezeregyéjszaka* meséit, úgy Szócs is új jelentést ad a magyarokról szóló történeteknek azzal, hogy Seherezádéval mondatja el, majd a Seherezáde és Sahriár közti párbeszéd tárgyává teszi őket. Ezzel pedig Szócs is belép az *Ezeregyéjszaka* szerzőinek végtelen sorába, akik, mint Borges írja, „végtelen könyvvé” tették az arab-perzsa mesegyűjteményt, az „örökkévalóság egyik fajává”.³⁴ Szerzőjükkal ekként lépnek a magyarokról szóló történetek is az örökkévalóságba.

Ehhez – vagyis a mások által megírt szövegek beemeléséhez és az *Ezeregyéjszaka* szerzőinek végtelen sorába való belépéshez – szorosan kapcsolódik a két gyűjtemény újabb közös jegye: a saját szerzőség elhallgatása. Mint korábban említettem, a két Carbonaro-kötet egyike sem Szócs Gézát tünteti fel szerzőként. A név nélkül megjelent *Carbonaro éjszakai* címlapja Szócsot Sahriár királyként ábrázolja, a kötet cím pedig Carbonaróval helyettesíti Sahriárt – vagyis a szerzőt a három személy együtt alkotja, akik ráadásul a diegetikus világ részeiként a narráció ágensének szerepét is együtt töltik be. A *Ha polip szuszog Kolozsvárott* ezzel szemben Carbonarót tünteti

33 Uo., 167.

34 „infinite book”, „species of eternity”; Jorge Louis Borges, *The Thousand and One Nights*, ford. Eliot Weinberger, *The Georgia Review* 1984/3., 564–574, 570.

fel szerzőként, narrátorként pedig „Szócs Gézát”. „Szócs Géza” ebben a könyvben is a diegetikus világ része, aki immár nemcsak vizuális utalás révén lesz azonosítható, hanem beszélőként-narrátorként is, aki dialógusba lép a szintén a diegetikus világ részeként megjelenő, haldokló költőbaráttal.

[ii] A történelmi „tény” és a fikció keveredése tekinthető az anekdotahagyománytól való eltávolodás második formájának. Némely esetekben meglehetősen óvatosan történik a hivatalos történetírás narratíváinak a szubverziója, inkább csak az elfeledett apró emlékszilánkok felidézésével az amúgy ismerős történetekben. Erre példa annak krónikája, amikor a két barát, Karinthy Frigyes és Ascher Oszkár Kosztolányi ágya mellett virrasztott a költőkirály utolsó éjszakáján.³⁵ Más történetek annak ellenére tűnnek teljesen hihetetlennek, hogy hiteles források szólnak a megtörténtükről. Két „magyar kormányalakítós börtöntársasjátékról”³⁶ is beszámol Seherezádé, az 1944-ben a Fő utcai fegyházban és a másfél évtizeddel később Márianosztrán összeállított kabinettről [Joél Palgit idézve, illetve Bibó István életútinterjújára hivatkozva], mindkét esetben az ott raboskodó politikai foglyokból összehozva a börtönkormányt.³⁷ Ezekben az esetekben a megbízható források idézése kéthangúvá teszi a diskurzust, hiszen az egyik megbízhatónak beállított narrátor egy másik, hasonlóképp megbízhatóként elkönyvelt narrátort idéz, ami garantálni látszik a történetek hitelességét. Ugyanakkor másutt Carbonaro éppen a szemtanú megbízhatóságát kérdőjelezi meg; ez történik a recski táborral kapcsolatos emlékezéseket összegyűjtő anekdotában, amelyben a „volt táborparancsnok” és más „volt ávéhások”, kihallgató tisztek és vallatók meglehetősen kozmetikázott visszaemlékezései mellett számos volt recski rab is megszólal, hiteltelenítve a kommunista rendszer kiszolgálóinak verzióit.³⁸

Történelmi tény és fikció keveredik a mohácsi csata elvesztése mögött rejlő „valódi” okot feltáró történetben, miszerint Tomori postagalambját – amely a támadás pontos idejéről tudósította volna a királyt – egy szerelmes fiú lelötte, hogy levest főzzön belőle egy „begyes özvegyasszonynak”,³⁹ abban az anekdotában, amelyben egy fénykép Sigmund Freudot a Szerbiának küldött 1914-es hadüzenetet ünneplő tömegben mutatja,⁴⁰ valamint abban a történetben, amely Széchenyi Istvánról és Bolyai Jánosról beszél el, hogy német verseket írtak szerelmeseikhez.⁴¹ A történetírás közismert adatait kiegészítő elemek – akár igazak, akár fiktívek – a történelmi események jobb megértését tűnnek segíteni, azt sugallva, hogy a legjelentősebb események is elbukhatnak valami apróságon, hogy a legnagyobb elmék is tévedhetnek politikai nézeteik tekintetében, illetve hogy a nagy történelmi személyiségek cselekedetei nem mindig elvszerűek.

Az anekdoták gyakran a hihetőség határáig feszítik a helyi anekdota hitelességre-hihetőségre való törekvését. Ezt teszi többek között a korábban említett történet, amely szerint Zichy gróf vendégeinek tányérjára ropogásra sült disznóürülék került.

---

35 Szócs, *Carbonaro éjszakái*, 83–84.

36 *Uo.*, 112.

37 *Uo.*, 108–112, 112–114.

38 *Uo.*, 116–122.

39 *Uo.*, 8.

40 *Uo.*, 48.

41 *Uo.*, 150–153.

Ezt teszi *A cigányprimás tréfája* című is, amely arról szól, hogy a híres cigányprimás, a kottát sem ismerő Bihari hogyan tanította be a kottát szintén nem ismerő cigánymuzsikusainak a szakértelmére oly büszke Ruzsitska pusztán egyszer hallott országgyűlési zenéjét, amelyet a zeneszerző nagy erőlködéssel és hosszasan próbált a zeneértésük miatt Magyarországra hozott „kórusnémetekkel”.⁴²

Más anekdoták a túlzó elemek fokozásával egészen az abszurdig vagy a szürrealisig közelítenek, „transzilván abszurdá” és „szürrealisztikus kétpercesse”⁴³ alakítva az Örkény István nevéhez fűződő írásmódot. Ezt teszi többek között a lovak helyett emberek ügetőversenyztetését elbeszélő történet, melynek forrása Örkény egyik klasszikus egypercese.⁴⁴ Van olyan darab is, amelyben az abszurd a képzelt és a valós közt kapcsolatot teremtve – mint erről Hayden White más kontextusban ír⁴⁵ – ad értelmet az eseményeknek; Szócsnél ez olyan anekdotákban érhető tetten, amelyek a háborúk valóságának abszurdítását mutatják be, mint például a *Képes képtelenség* című, amely elbeszéli, miként okozta a marosvásárhelyi református kollégium egykori igazgatója szívrohamát, majd halálát egy olyan repeszszilánk, amely az igazgatói szobában lógó képmásába, ott is éppen a szívébe fúródott.⁴⁶

(iii) A fantasztikum előtérbe helyezése tekinthető a magyar és a helyi anekdotahagyománytól való eltérés harmadik módjának. Leginkább a *Ha polip szuszog Kolozsvárott* című kötetbe gyűjtött erdélyi, szűkebben kolozsvári témájú anekdoták esetében tűnik állandónak ez a fikcionált, olykor fantaszticizált írásmód. Előfordul, hogy a leírt helyzet a fizika törvényeit rúgja fel, mint például a Horea úti ház lépcsőjén járás, amennyiben itt a „felfelé haladás” olyan, „mintha csak lefelé menne az ember”.⁴⁷ Hasonlóan a fizika törvényeivel megy szembe a *Darkó Pista* című, amely arról az esetről számol be, amikor a kolozsvári Kioszk nevű kertvendéglőben egy földre hulló csillag valami furcsa, „dagadó és apadó masszává olvadt”, amely leginkább „egy éppen rozsdavörösbe átváltó, szuszogó polip testéhez hasonlított”.⁴⁸ Valójában az egész kötet az Erdélyben szinte mindennaposnak számító csodás eseményekről szól. Kolozsvár ekként olyan városként jelenik meg, ahol „valóságsház” működik, valóságosan szerelembe eső, lerészegedő és meghaló színészekkel;⁴⁹ Tirgusorban asszonyvásárt tartanak, ha a férjek megunják feleségüket;⁵⁰ erdélyi leányok leszármazottai angol királynők lesznek;⁵¹ a másvilág határán kapu áll;⁵² a Házsongárdi temetőben a párt ukázára természetett zöldségek mintázata rendre a „zsarnok arcképét adta ki”.⁵³

A csodás erdélyi eseményeket elbeszélő történetek között némely anekdoták külön csoportot alkotnak. Ide tartozik például az, amely az Erzsébet úti nagy bérház kertjéről szól, amelynek közepén egy óriási majomkenyérfa nőtt, rajta pedig egy

42 Uo., 15–19.

43 Szócs, *Ha polip szuszog Kolozsvárott*, I, 5.

44 Szócs, *Carbonaro éjszakái*, 134–127.

45 Hayden White, *The Value of Narrativity in the Representation of Reality*, *Critical Inquiry* 7/1, 1980, 5–27, 9.

46 Szócs, *Carbonaro éjszakái*, 147–149.

47 Szócs, *Ha polip szuszog Kolozsvárott*, I, 9.

48 Uo., 27.

49 Uo., 28–31.

50 Uo., 35–36.

51 Uo., 44–46.

52 Uo., 49–51.

53 Uo., 76.

majom él.⁵⁴ A *Lángoló udvarlás* hőse József Attila, aki sajátos előadással készült a költők versenyére: az esti vicinálisból kihajolva meggyújtja petróleummal leöntött haját, amely azután lángolni kezd és hosszú csóvát húz maga után.⁵⁵ A gyűjtemény *Virág János háza* című záródarabja a népszerű *Kolozsváros olyan város* népdalt narrativizálja, amikor a Virág János mészáros házában a pincéjében található városkapu kilenc kulcsának történetét meséli el.⁵⁶

Ebben a három anekdotában – a majomkenyérfa ugráló majomról, a lángoló udvarlást hajának meggyújtásával bemutató József Attiláról és a „Kolozsváros” kilenc kapuja kulcsairól szóló történetben – érhető tetten Szócs legizgalmasabb újítása: sajátos, nyelvben gyökerező fantasztikumkezelése, amikor is a csodálatos eseményt rendre a nyelvből vezeti le. Úgy gondolom, a költészetét átható egyik elsődleges minőség, az immanens szemlélet prózába történő átültetéséről van itt szó, amely egyrészt költőiséget kölcsönöz a prózai daraboknak – valóban „lírai fabulákká”⁵⁷ téve őket –, másrészt rövidprózáját is megszabadítja a metaforikus szemléletől. Szócs költészetének egyik legfontosabb jellemzőjeként több kritikus is metaforaelenessége gyökeréről szolgáló immanenciafelfogását nevezte meg, többek között az isteni létmódjának bennfoglaltság-konstrukcióira,⁵⁸ a nyelvi immanenciából építkező nyelvjátékokra,⁵⁹ valamint az állatokat felvonultató versek immanentista szemléletére⁶⁰ hivatkozva. Ám a fenti példák alapján elmondható, hogy nemcsak költészetében, de rövidprózájában is tetten érhető ez az immanentista felfogás, mely anekdotaművészetének egyik leglátványosabb újítását szolgáltatja. Ezek az anekdoták ugyanis a nyelvet mint a valóságot tartalmazó közeget fogják fel a nyelvet tekintve minden tudás és ismeret forrásának, azt sugallva, hogy a világ maga a nyelv.

Szócs komolyan is veszi a nyelvet, s a majomkenyérfa mellé magától értetődően helyez egy majmot. Olyan József Attiláról ír, aki szintén komolyan veszi a nyelvet, szó szerint értelmezi a „lángoló udvarlás” metaforát, amikor ezt a szó szerinti jelentést performálja úgy, hogy performansát éppen a metaforikus szemlélet elvetésére, a metaforák kikerülésére építi. S annak a háznak a pincéjében, amelyet a nagyapa a népdalból ismert Virág Jánostól vásárolt, ott áll a város örökkévalóságba nyíló kapuja – ezért a kilenc zár kilenc kulcsa. A nyelv immanens belső tartalmait követve Szócs eljut a magyar *majomkenyérfa* szótól az összetétel egyik tagjához, a *lángoló udvarlás* jelzős szerkezet metaforikus héját lebontva a szó szerinti jelentéshez, a magyar népdal egyszerű leírásából pedig egy gondosan kidolgozott történetet kerekít, a város nevezetes pontját egy valóságos helyszínhez, a nagyapa pincéjéhez kötvé, s ezzel familiárisnak téve meg az örökkévalóság vagy az örök élet fantasztikumát.

---

54 Uo., 14–17.

55 Uo., 18–20.

56 Uo., 77–79.

57 Szócs, *Ha polip szuszog Kolozsvárott*, I, 5.

58 Lásd Bollobás Enikő, „*mint öt meg öt a tízben*”. Az isteni létmódjának emberi megjelenései Szócs Géza költészetében = *Emontekiő és környéke. Tanulmányok Szócs Géza költészetéről*, szerk. Bollobás Enikő, Irodalmi Jelen különkiadás, 2021, 42–92.

59 Lásd Hegyi Pál, *Fenséges nyelvjátékok. Zene és időtlenség Szócs Géza költészetében = Emontekiő és környéke. Tanulmányok Szócs Géza költészetéről*, szerk. Bollobás Enikő, Irodalmi Jelen különkiadás, 2021, 93–119.

60 Lásd Vöö Gabriella, *A sirály cipője, a medve nadrágja. Szócs Géza zoopoétikája = Emontekiő és környéke*, 120–142.

A legutóbbi esetben még meg is fordítja a helyi anekdota építkezésének az irányát: nem a megszokott módon, a helyi történetfoszlányokból konstruál narratívát, hanem egy diskurzusnak, a népdalként mindenki által ismert, szinte helyi anekdotaként hagyományozódó narratívának és a mélyére, és annak metaforikus köpenyét lefejtve írja újra. Itt már az események a maguk fizikai partikularitásában tárulnak fel, egy valóságos ház valóságos pincéjében található valóságos kapu valóságos zárait és kulcsait találva meg a lokális anekdotaként funkcionáló népdal szövegéből. Valóban itt érhető tetten Szócs legradikálisabb újítása, a magyar és lokális anekdotahagyomány leglátványosabb szubverziója: a történetek nyelvre hagyatkozó értelmezése, amikor is a fantasztikumot a nyelvből eredezteti.

Összefoglalva elmondható, hogy Szócs Carbonaro-történetei több tekintetben is teljesítik a magyar anekdotikus hagyomány legfontosabb elvárásait, így az orális jellegre, a poénra hangoltságra, a ráérős tempóra és a narrátor és hallgatósága/olvasói, valamint a narrátor és a szereplők közti familiáris viszonyra vonatkozóakat. Akár a helyi anekdoták, Szócs történetei is helyhez kötöttek, humorosak, céljuk a közönségnek az események újrarájátszása által való újragondolása, gyakran nyújtva a hivatalos történetírás szubverzív alternatíváját, egyúttal felhasználva a közép-európai vicchumor eszközeit és paneljeit.

Az anekdota utazó jellegét kiaknázva számos forrásból teljes szövegeket vagy szövegrészeket emel be, megkettőzve a műfajra jellemző dialogikus beszédmódot, magyar témáival egyúttal a világ anekdotairódmának végtelen folyamába lépve. Ugyanakkor a hagyománytól való eltávolodás jelenik meg a történelem szubverzív kezelésében, a hivatalos történetírás tényként kezelt narratíváinak destabilizálásában vagy fiktív elemekkel való keverésében. Ez esetben maga a történetírás hitelessége is megkérdőjeleződik, amennyiben „tény” és fikció egyaránt narratíva formáját ölti, mégpedig két olyan narratívát, amelynek „igaz” vagy „hamis” volta valójában eldönthetetlen. A fikció ugyan gyakran a valóságosnak tekintett események megértését segíti, ám az is megtörténhet, hogy a „valóság” abszurdabb lesz a kitalálnál, szürreálisabb a képtelennél.

Minden bizonnyal a nyelvben és a diskurzusban gyökerező fantasztikumkezelés Szócs legfontosabb újítása. Hol egy szóösszetételt, hol egy jelzős szerkezetet, hol egy népdalt vesz kiindulópontnak, melynek metaforikus burkát lebontva hatol – a nyelv immanens belső tartalmait követve – a nyelvi-diskurzív egység mélyére. Ezzel pedig a nyelvben rejlő jelentések immanenciáját hangsúlyozva és a nyelvet minden tudás és ismeret forrásának tekintve kölcsönöz költőiséget a prózai daraboknak, miközben rövidprózájában is – akár költészetében – tartózkodik a metaforikus beszédétől. Vagyis alapvetően olyan költő prózájáról van szó, aki a metaforikus-dualista szemléletet elvetve elfogadja a nyelv mindenüttvalóságának, egyúttal a világ nyelvbenválóságának a gondolatát. Tudását a nyelvből meríti, majd a nyelvből merített tudással teremt nyelvi alkotást.